

КЫРГЫЗ ЖАНА ТҮРК ТИЛИНДЕГИ АЗЫК-ТҮЛҮККӨ БАЙЛАНЫШТУУ ОРТОК СӨЗДӨРДҮН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Перизат ЭСТЕБЕСОВА*

Кыскача мазмуну: Бул макалада Урал-Алтай тил бүлөсүнүн Алтай бутагына кирген түрк тилдеринин ичинен огуз тобундагы Түркия түрк тили менен кыпчак тобундагы кыргыз тилине таандык азык-түлүккө байланыштуу орток сөздөр иликтөөгө алынат. Азыркы кыргыз тили менен түрк тилинин лексикалык корундагы азык-түлүккө байланыштуу орток сөздөрдөгү жалпылык-окшоштуктар, орток тил элементтеринин канчалык деңгээлде сакталгандыгы; семантикалык табияты, маани-маңызы; орток сөздөрдүн кеңири же тар чөйрөдө колдонулушу, ар кандай даражада колдонулуу өзгөчөлүгү; лексика-семантикалык жактан өнүгүү-өзгөрүү процесстери жана анын себеп-өбөлгөлөрү лексика-семантикалык талдоонун ык-амалына ылайык талдоого алынат. Натыйжада кыргыз жана түрк тилиндеги азык-түлүккө тиешелүү орток лексикалык катмардын жалпылыктары таанылып, бөтөнчөлүктөрү аныкталат.

Ачкыч Сөздөр: Кыргыз Тили, Түрк Тили, Орток Лексика.

Lexical and Semantic of Commonly Used Words Related to Product Names in Kyrgyz and Turkish Languages

Annotation: This article examines common words related to product names in Turkish, which belongs to the Oghuz group of the Altaic language family, and in Kyrgyz, which belongs to the Kypchak group. The general similarities of words related to the names of products in the lexical composition of modern Kyrgyz and Turkish languages are analyzed; the degree of preservation of common elements; semantic essence, meanings; use of these words in narrow and broad spheres; different degrees of use, processes of lexical-semantic development and their reasons; As a result, the commonality of the lexical stratum related to the names of products in Kyrgyz and Turkish languages is recognized and revealed.

Key Words: Kyrgyz Language, Turkish Language, General Words.

Киришүү

Тилдерди салыштырып иликтөөдө бир тилди жекече алып изилдегенде байкалган калган айрым өзөктүү маселелер ачылып, кээ бир суроолордун так чечилишине өбөлгө түзөөрү айкын жана мындай мүнөздөгү иликтөөлөр лингвометодикалык гана эмес этнологиялык жактан чоң мааниге ээ.

Арийне, тектеш түрк тилдерин лексика-семантикалык, типологиялык ж.б. багытта салыштырып иликтеген бир топ диссертациялык иштер, илимий монографиялар, окуу китептери, сөздүктөр ж.б.у.с. эмгектер арбын. Бирок ошентсе да, бүгүнкү күндүн көзү, түшүнүгү менен Урал-Алтай тил бүлөсүнүн Алтай бутагына кирген түрк тилдеринин ичинен огуз тобундагы Түркия түрк тили менен кыпчак тобундагы кыргыз тилине таандык азык-түлүккө байланыштуу орток сөздөрдүн лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрүн салыштырып, жалпылыктарын таанып, бөтөнчөлүктөрүн талдоого алууну максат кылабыз.

Жүздөгөн жыл карым-катышсыз, байланышсыз өнүккөн жана түрдүү социалдык ортомдо жашап келген огуз тобундагы түрк тили менен кыпчак тобундагы кыргыз тилинин лексикалык корунда 5000ден ашуун жалпы орток сөз бар экендигин; эки тилде фонетикалык, семантикалык жактан жалпылык сакталган, эң көп окшоштугу болгон сөз катмарлары – орган аттары (*баш, кол, каш, без, бел, билек, колтук, кулак, кан, кирпич, сакал* ж.б.), үй-тиричилигине байланыштуу аталыштар (*бычак, кашык, табак, казан, балка, бешик, сандык* ж.б.), айбандардын аттары (*балык, аары, ат, ит, эшек, турна, каз, куш, теке, тай, кулун, карга* ж.б.), өң-түс аталыштары (*ак, кара, сары, боз* ж.б.), сандар (*бир, үч, беш, алты, он, отуз, кырк, сексен* ж.б.), азык-түлүккө байланыштуу атоолор (*бал, каймак, кымыз, сүт, туз, ун, чай, шекер, эт* ж.б.) ж.б.у.с. аталыштар, бул сөздөр жөнөкөй эле сөз эмес, аларда ата-бабалардын дүйнө таанымы, ой чабыты, кыялы, кайгысы менен кубанычы, үмүт менен тилеги, бүтүндөй бир дүйнө,

* Доцент, ф.и.к.

өзүнчө бир аалам экендигин тилчи-окумуштууларыбыз белгилеп жүрүшөт (Абдиев, 2008: 3-5; Жумакунова, 2009: 187-193).

Азыркы кыргыз тили менен түрк тилинин азык-түлүк лексикалык катмарындагы орток сөздөрдөгү жалпылык, орток тил элементтеринин канчалык деңгээлде сакталгандыгы, алардын колдонулушу, кээ бир орток сөздөрдүн семантикалык жактан өзгөрүү процесстери, айырмачылыктары, айырмачылыктардын табияты эмнеде экендигин аныктоо ары кызыктуу, ары актуалдуу маселе. Бул маселени ишке ашуруу үчүн тамак-аш лексикасына байланыштуу орток сөздөргө лексика-семантикалык анализ жүргүзүүгө аракет кылабыз.

Азык-Түлүк Аталыштарына Байланыштуу Орток Сөздөр.

Эки тилде тең азык-түлүк лексикасына таандык *бал, каймак, кымыз, сүт, туз, ун, чай, шекер, эт* ж.б. сөздөр бар. Бул лексемалар кыргыз тилинде да, түрк тилинде да, эгерде кыргыз тили кирилл, түрк тили латын графикасын колдонгонун эске албаганда сырткы турпаты, т.а., фоно-морфологиялык жактан да, лексика-семантикалык жактан бири-бирине төп келип тургандай туюлганы менен, бир орток сөз бир тилде адабий нормага туура келсе, экинчи тилде жергиликтүү айтымдарда, диалектилерде колдонулат, же бир тилде орток сөздүн лексикалык мааниси кеңейсе, экинчи бир тилде сөз мааниси тарып, тар чөйрөдө гана колдонулат.

Маселен, **бал** лексемасын аламы.

Кыргыз тилинде **бал I** сөзүнүн 1-мааниси: ширелүү гүлдүү өсүмдүктөрдөн аарылар аркылуу иштелип чыгылган саргыч түстөгү илээшчек, коюу, таттуу зат. *Бал кошкон май, курут менен эт берип Кубанталы окуудагы баланы* (Осмонов). 2. Өтмө маанисинде: ширелүү, таттуу, даамдуу. *Калтабайдын кымызы, кымыз эмес, тим эле бал* (Токомбаев). 3. *өт.* Уккулуктуу, жагымдуу, сүйкүмдүү. *Бал тилимди салайын, Баарыңарды урдурбай, Аман алып калайын* («Эр Табылды»).

Бал II Шалы эгүүдө, жашылча өсүмдүктөрүн өстүрүүдө суу токтотууга, жаюуга ылайыктап тегерете тегерете кырдалган жар, чарчы-чарчы тилкелер. *Мен ар бир өсүмдүккө карай бал отургузуп, бардыгын тең балга бөлөп тиккем* (Таштемиров).

Бал III Төлгө, пал. *Бал ачып, кайыр сурап цыган аял, Кыдырып үйдөн-үйгө жөнөгөн кез* (Үмөталиев).

Бал IV Чоң оюн-шоок, бий кечеси. *Жаңы жылдык бал* (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 183).

Эми түрк тилиндеги бал сөзүнүн семантикалык табиятын карап көрөлү:

Bal 1. Özellikle bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp, kovanlarındaki petek gözlerine doldurdıkları, rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı, koyu, sıvı madde. 2. Olgunlaşmış incirin, dışında sızan tatlısı. 3. Ağaçların kabuğundan sızarak pıhtılaşan besî suyu. 4. (*mec.*) Çok tatlı lezzetli şey (Türkçe Sözlük, 1988: 135).

Жогорудагы **бал** сөзүнүн семантикалык маанилеринин ичинен «гүлдүү өсүмдүктөрдөн аарылар аркылуу иштелип чыгылган саргыч түстөгү илээшчек, коюу, таттуу зат»; «ширелүү, таттуу, даамдуу» түшүнүктөрү кыргыз тилинде да, түрк тилинде да кездешет. Ал эми кыргыз тилинде «өсүмдүктөр үчүн суу токтотууга ылайыкталып кырдалган жар», «төлгө», «оюн-шоок, бий кечеси» түшүнүктөрү түрк тилинде жок. Түрк тилиндеги «бышып турган анжырдын сыртына чыккан таттуу», «дарактардын кабыгынан аккан коюулашкан маңыз» маанилери кыргыз тилинде кездешпейт. Демек, кыргыз тилинде «бал» сөзү алты семантикалык катарды түзсө, түрк тилинде төрт семантикалык мааниге болуп, эки гана семантикалык катар бири-бирине дал келсе, калгандары бир гана тилде кездешкен түшүнүктөр.

Эки тилде тең колдонулуп келген, кыргыз элинде улуттук даам катары эсептелген **каймак** сөзүнүн семантикалык катарына көңүл буралы.

Кыргыз тилиндеги **каймак** сөзүнүн 1-мааниси: сүттүн үстүнө чыгып калган майлуу катмары, сүттүн коюлуп калган үстүңкү бөлүгү. *Койчунун аялы Динардын алдына каймакты койду* (Сыдыкбеков). 2-мааниси: бышылган тамак-аштын же башка бир суюктуктун үстүндө туруп калган катмары. *Сары каймак таруу бозону көбүртүп көтөрүп келди* (Бейшеналиев). 3. *өтм.* Кандайдыр бир нерсенин эң маанилүү бөлүгү, асыл, кымбат деп бааланган маңызы. *Ушул адам, ушул сырдуу кийимчен, Бул дүйнөнүн үстүндөгү каймагы* (Осмонов) (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 651-652).

Түрк тилинде **kaymak I** 1. Sütün yüzünde zar durumunda toplanan, açık sarı renkli, koyu yağlı katman. 2. Sütü yayvan kaplar içinde ve hafif ateşte tutarak elde edilen koyu, yağlı öz. 3. Yağmur ve selden sonra toprağın üzerinde kalan özlü tabaka. 4. (*mec.*) Bir şeyin en iyisi ve seçkin bölümü (Türkçe Sözlük, 1988: 822). 4. (*s.*) Çok yumuşak. 5. Çok beyaz (Doğan Büyük Türkçe Sözlük, 2011: 984).

Kaymak II 1. Bir satır (yüzey) üzerinde sürtünerek, akarak hareket etmek. 2. Kaygan bir yerde aniden dengesini kaybederek düşmek, sürçmek. 3. Yavaş yavaş, belli etmeden yer değiştirmek. *Örtü kaymış.* 4. Bir hareketi iradesi dışında yapmak. *Gözü kaymak. Dili kaymak.* 5. Yönelmek. *Bundan sonra faaliyet sahası olarak köylere kaymak niyetindeyiz.* 6. Eğrilmek, çarpılmak. *Binanın ön cephesinde kayma tespit ettik.* 7. (*mec.*) Bir konuya kısaca temas edip geçmek. *Konudan konuya kayıyor.* 8. Hızlı şekilde hareket etmek. 9. Manası değişmek, farklılaşmak. *Bazı kelimelerde anlam kayması oluyor* (Doğan Büyük Türkçe Sözlük, 2011: 984).

Жогоруда көрсөтүлгөндөй кыргыз тилинде **каймак** лексемасы үч семантикалык катарда колдонулса, түрк тилинде он төрт семантикалык табиятка ээ. Эки тилде тең бирдей колдонулган - «сүттүн үстүндөгү майлуу катмары», «бир нерсенин эң маанилүү бөлүгү, кымбат деп бааланган маңызы» түшүнүктөрү кездешет. Ал эми кыргыз тилинен өзгөчөлөнүп, түрк тилинде «каймак» сөзүнүн «абдан жумшак», «абдан аппак», «жамгыр же селден кийин топурактын үстүндө калган коюу катмар», «эркине алы жетпей, напсиге алдыруу», «мааниси өзгөрүү», «тез аракеттенүү», «билгизбей орун алмаштыруу», «сыйгаланып жыгылуу, мүдүрүлүү», «багыттоо», «ийилүү, кыйшаюу», «бир темага кыскача тийип өтүү» ж.б. маанилери бар. Демек, кыргыз тилинде «каймак» лексемасы зат атооч, сын атооч катары гана колдонулуп келсе, түрк тилинде «каймак» (1. *зат.* каймак – сүттүн каймагы; *сын.* эң баалуу маңыз; 2. *эт.* жылышуу, тайгалануу, сыйгалануу) сөзү зат атооч, сын атооч, этиш да болуп, кыргыз тилине салыштырмалуу семантикалык катары кеңири берилген.

Байыртадан бери түрк элдеринин улуттук суусундугу катары колдонулуп келген **кымыз** сөзүнүн семантикасын салыштырып көрөлү.

Кыргыз тилинде **кымыз**. Бээнин сүтүнөн атайын ыкма менен даярдалган улуттук суусундук. *Жайлоодогу биз ичкен, Байтал бээнин бал кымыз* (Осмонов). *Бабалардын ичимдиги кымыз, Арпа суусун ичпе деди кыргыз* (Огуз түрктөрүнүн ырынан) (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 157).

Түрк тилинде **kımız is.** Kısarak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, ekşi, eski Türk içkisi. *Ey, sevincinden bir büyük geleceği / Muştulayan içki, bin yılın kımızı* (A.M.Dıranas) (Türkçe Sözlük, 1988: 851).

Мында көрүнүп тургандай кыргыз тилинде, түрк тилинде да **кымыз** лексемасы бир гана семантикалык табиятка ээ. Бирок, кыргыз тилинде «бээнин сүтүнөн даярдалган улуттук суусундук» деп берилсе, түрк тилинде «бээнин сүтүнөн ачытылып даярдалган кычкыл, алкоого дуу, эски түрк ичкилиги» деп түшүндүрүлөт.

Кыргыз жана түрк тилдеринде активдүү колдонулган **сүт** лексемасына лексика-семантикалык анализ жүргүзөлү.

Кыргыз тилинде, **сүт I** 1. Балдарын тамактандыруу үчүн аялдардын жана сүт эмүүчү айбандардын ургаачыларынын чыккан ак түстөгү азык. *Эне сүтү. Бээнин сүтү.*

Уйдун сүтү. Козусунда сүткө тойбогон, токтусунда түрткөнүн койбойт (макал). 2. Кай бир өсүмдүктөрдөн же анын мөмөсүнөн чыгуучу ак түстөгү суюктук, суюк маңызы. *Гозолордун ак гүлдөрү ачылып, Анийимдин сүтү таамп чачылып* (Осмонкул).

Сүт II Алган карызды төлөгөндө ээсине (сүткорго) үстүнө кошуп берилүүчү пайда, карыздар аркылуу туудурулган пайыз. *Сүткө берүү. Сүтү мынча болот деп карыз берүү – сүткорлукка жатат.*

Түрк тилинде, **süt** is. 1. Kadınların ve memeli dişi hayvanların yavrularını beslemek için memelerinden gelen, besin değeri yüksek beyaz sıvı. 2. *bot.* Bazı bitkilerin türlü organlarında bulunan beyaz renkte öz su. 3. Erkek balığın tohumu. 4. Süte benzeyen her türlü sıvı. *Acı badem sütü.* 5. *argo.* Benzin, mazot (Türkçe Sözlük, 1988: 1361).

Демек, **сүт** лексемасынын «балдарын тамактандыруу үчүн аялдардын жана сүт эмүүчү айбандардан чыккан ак түстөгү азык», «өсүмдүктөрдөн же анын мөмөсүнөн чыгуучу ак түстөгү суюктук» деген маанилери эки тилде тең кездешет.

Белгилүү болгондой кыргыз тилинде **сүт** сөзүнүн үчүнчү мааниси «карыз үчүн үстүнө кошуп берилүүчү пайыз» деген түшүнүк азыр адабий тилде активдүү колдонулбайт. Ал эми түрк тилинде сүт сөзү беш семантикалык катардан туруп, кыргыз тилинен айырмаланган төмөнкүдөй маанилер кездешет: 1. Эркек балыктын уругу; 2. Сүткө окшошкон суюктук; 3. (*жаргон*) Бензин, дизель.

Мына ушундай орток сөздөр жалпысынан бир эле мааниде, түшүнүктө колдонулгандай сезилгени менен бир тилде сөздүн семантикалык табияты, колдонулуу даражалары ар түрдүү болуп, бир тилде сөз бир гана мааниге ээ болсо, экинчи бир тилде сөздүн колдонулуу чөйрөлөрү кеңейип, семантикалык катарга бай экендигине күбө болобуз.

Эми турмуш-тиричиликте көп колдонулган **туз** сөзүнүн семантикасына кайрылалы.

Кыргыз тилинде **туз I** 1. Мүнөздүү ачуу даамы бар, тамакка татылуучу, кристалл түрүндөгү зат. *Тузду өлчөп татытсаң, ашыңда да даамдуу болот* (Сыдыкбеков). 2. *өтм.* Жанга тийген сөз, чымчып сүйлөгөн же какшык түрүндө айтылган сөздөрдүн куйкумдуу мааниси. *Сөзүндө тузу бар.* 3. Ар кандай заттардын химиялык бирикмеси. *Кочкор тузу.*

Туз II Ойноочу картанын ичиндеги эң чоңу. *Картанын тузу.*

Туз III Тогуз коргоол оюнунда каршы тараптын чуңкурунун биринде эки корголдун (кумалактын) калган абалы (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 533).

Түрк тилинде **tuz** is. 1. Kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılmada billursu madde. 2. *kim.* Bir asitteki hidrojenin yerini bir bazın almasıyla oluşan birleşim (Türkçe Sözlük, 1988: 1500).

Түрк тилинде **туз** сөзү эки семантикалык катарды түзсө, кыргыз тилинде беш семантикалык катарга ээ. Эки тилде тең бири-бирине дал келген «тамакка татылуучу туз», «химиялык бирикме» түшүнүктөрү кездешет. Кыргыз тилинде түрк тилинен айырмаланып, «ачуу сүйлөө», «ойноочу картанын эң чоңу» (*картанын тузу*), «тогуз коргоол оюнундагы чуңкурдун ичиндеги эки коргоол» деген түшүнүктөр бар.

Азык-түлүктөрдүн ичинен көп керектелүүчү **ун** лексемасы эки тилде тең бирдей эле семантикалык табиятка ээ. Маселен, кыргыз тилинде **ун**. Дан эгиндеринен чийки бойдон эң майда тартылган азык. *Балдар ойноп чөнтөгүнө салып жейт, Боорсок кылам ак буудайдын унунан* (Осмонов) (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 581).

Түрк тилинде **un** is. Öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl ve başka besin maddeleri. *Buğday unu. Pirinç unu. İstanbul'da mısır unundan baklava yapılırmış, diye bir gün köye geldi* (S.F.Abasıyanık) (Türkçe Sözlük, 1988: 1515).

Демек, бул **ун** лексемасы кыргыз тилинде «дан эгиндеринен чийки бойдон эң майда тартылган азык» деп берилсе, түрк тилинде «жанчылып, майдаланган өсүмдүк же башка азык үрүнү» деп белгиленет. Жалпысынан эки тилде тең маанилер бирдей, бир эле семантикалык катарга ээ.

Кыргыз жана түрк тилинин лексикалык корунда активдүү колдонулган **чай** сөзүнүн семантикалык катарларына көңүл буралы.

Кыргыз тилинде **чай** 1. Дайыма көгөрүп туруучу бадал өсүмдүгү жана анын атайын жолдор менен кургатылып, кайнатып ичүүгө ылайыкталып иштетилген жалбырагы, иштетилип чыккан өндүрүмү. *Куржундун бир көзүнөн эки кагаз чай чыкты* (Жантөшев). 2. Ушундай жалбырактан кайнатылып, ширеси чыгарылган суюктук (суусун). *Кары кемпир-чалдарга, Кант салган кара чай кызык* (Токтогул). 3. Көбүнчө коноктогондо, сыйлаганда берилүүчү тамак-аш. *Чайга чакыруу. Айыл-апаны чакырып чай берүү* (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 625).

Түрк тилинде **çay** I is. Çinceden 1. *bot. Çaygillerden bir ağaççık.* 2. Bu ağaççığın özel işlemlerle kurutulan yaprağı. 3. Bu yaprakların haşlanması ile elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek. *Çini bir kasede bir çin çayı içmekteydi* (Y.K.Beyatlı). *O esnada bana sadece bir büyük bardak çay getirdiler* (R.N.Güntekin). 4. Konukların çay, börek, pasta gibi içecek ve yiyeceklerle ağırlandığı toplantı. 5. Müzikli toplantı. Okul çayı.

Çay II is. Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu. *Deli bir çayın kıyısındaki yalçın bir kaya gibidir* (T.Buğra). (Türkçe Sözlük, 1988: 285).

Жогоруда күбө болгонубуздай, **чай** сөзү кытай тилинен алынып, эки тилде тең «чай өсүмдүгү», «чайдын кургатылган жалбырагы», «чай жалбырагынан жасалган суусундук», «көбүнчө коноктогондо, сыйлаганда берилүүчү тамак-аш» деген маанилер эки тилде бирдей колдонулат.

Ал эми түрк тилинде **чай** лексемасынын кыргыз тилинде кездешпеген «суу, өзөн» деген да мааниси бар. Демек, түрк тилинде чай сөзү алты, кыргыз тилинде үч семантикалык мааниге ээ.

Эми шекер сөзүнүн эки тилде семантикалык табиятын салыштырып көрөлү.

Кыргыз тилинде **шекер**. Кант (көбүнчө майдасы), кумшекер. *Камтама, мамиле чай, шекер, каймак, Тамактын ар түркүмү бирдеп жайнап* (Осмонов). *Жай сурашсаң: «шекер да жок, ун да жок, Ден сүйлөшөт – өтпөй калды тирилик* (Садыков) (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 712).

Түрк тилинде **şeker** is. Far. şeker 1. Şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday gibi birçok bitkilerin sap ve köklerinin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, birleşiminde karbon, oksijen ve hidrojen bulunan, beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adı. 2. Şeker katılarak yapılmış lokum, akide, çikolata gibi tatlı yiyeceklerin genel adı. 3. is. tıp. Kanda glikozun artması sonucu, idrarda şeker bulunması, çok su içme, çok yemek yeme ve çok idrar yapma ile beliren bir hastalık. *Yirmi gün evvel ameliyat edildiği halde biraz şekeri görüldüğü için henüz taburcu edilememişti* (H.Taner). 4. s. mec. Sevimli, cana yakın ve güzel. *Hele bak ne şeker şey!* (Türkçe Sözlük, 1988: 1377).

Демек, жогоруда белгиленгендей, кыргыз тилинде **шекер** сөзү бир гана «конт, кум шекер» деген гана мааниге ээ болсо, түрк тилинде төрт түшүнүктү билдирет: 1. кант, шекер; 2. кант кошулуп жасалган конфет сыяктуу таттуу нерселердин жалпы аты; 3. шекер оорусу, диабетик; 4. өтм. сүйкүмдүү, жагымдуу.

Мында **шекер** сөзүнүн бир гана «конт» деген мааниси эки тилде тең бири-бирине дал келет. Ал эми калган түрк тилиндеги түшүнүктөр кыргыз тилинде кездешпейт.

Азык-түлүк заттарынын ичинен маанилүү үрүн катары эсептелген эт сөзүнүн семантикалык табиятын кайрылалы.

Кыргыз тилинде эт 1. Жаныбарлардын сөөгүнө жабышкан дене ткандары. Дененин булчуң эттери. *Этиң калып көк жашык, Каның калган бир кашык* («Манас»). 2. Союлган малдын, канаттуунун, балыктын ж.б. азык-түлүк үчүн колдонулган (желе турган) ушундай дене заты. *Мананты ээрчип эт жеген Мадырайган соргогум* (Токтогул). *Койдун эти*. 3. Ар кандай жемиштердин, бакча өсүмдүктөрүнүн желе турган жумшак заты. *Алманын жука, кызыл терисинин астынан ширелүү, күн нуру сиңген даамдуу эти көрүнүп турду* (Айтматов). 4. Дене, бүткөн бой. *Көйнөгүм жок, жылаңач, Куур тонум этимде* («Жазгыч акындар») (Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү, 2019: 782).

Түрк тилинде, *et is*. 1. İnsanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka. *Bu koyunda hiç et yok, pek zayıf*. 2. Kasaplık hayvanlardan sağlanan kaslardan oluşmuş besin maddesi. *Etin fiyatı yükselmeye başladı*. 3. Ten. *Gömleği yırtılmış, eti görünüyor*. 4. Meyvelerde çekirdeklerle deri arasındaki bölüm. *Bu zeytinde et denecek bir şey yok* (Türkçe Sözlük, 1988: 473).

Көрүнүп тургандай, эки тилде тең «дененин булчуң эттери», «союлган малдын, канаттуунун, балыктын ж.б. азык-түлүк үчүн колдонулган эти», «жемиштердин, өсүмдүктөрдүн желе турган жумшак заты», «дене, бүткөн бой» түшүнүктөрү бирдей колдонулат.

Корутунду

Кыргыз жана түрк тилиндеги тамак-ашка байланыштуу орток сөздөрдүн лексика-семантикалык табиятын иликтеген соң, төмөнкүдөй тыянакка келдик:

1. Кыпчак тобуна кирген кыргыз тилинде, огуз тобундагы түрк тилинде да сырткы турпаты, ички маани-маңызы, т.а., фонетикалык, семантикалык жактан да бири-бирине дал келген орток сөздөрдүн активдүү лексикада колдонулгандыгы түпкү теги бир, алтай бутагындагы жакынкы түрк тилдери экендигин айгинелейт.

2. Кыргыз жана түрк тилиндеги азык-түлүк лексикасына тиешелүү орток сөздөрдүн бир гана семантикалык катарда, бирдей маанилерде, бир чөйрөдө колдонулгандыгы эки тилдеги орток сөздөрдөгү жалпылыктын, орток тил элементтеринин жогорку деңгээлде сакталгандыгын далилдейт.

3. Эки тилдеги азык-түлүк лексикасына таандык бир орток сөздүн бир тилде беш-алты семантикалык катары болсо, экинчи бир тилде бир гана семантикалык табиятка ээ болгондугу; же бир тилде адабий тилдин нормасына туура келсе, экинчи бир тилде жергиликтүү айтым же диалект катары колдонулгандыгы, түпкү тегибиз бир болуп, бирок жүздөгөн жыл карым-катышсыз, байланышсыз өнүгүп, түрдүү социалдык ортомдо, саясий кырдаалда жашап келгендибиз менен шартталат.

4. Эки тилде тең азык-түлүк лексикалык катмарына тиешелүү орток сөздөрдүн семантикалык катарларындагы айырмачылыктарга караганда, сөздөрдөгү окшоштуктар, жалпылыктар басымдуулук кылат.

АДАБИЯТТАР

İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük. (2009). Ankara.

Doğan, Mehmet (2011). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara.

Türkçe Sözlük (1988). Ankara.

Абдиев Т., Абдыкулова Р. (2008). *Түркчө-кыргызча орток сөздөр сөздүгү*. –Б.,

Жумакунова Г. (2009). *Түрк лексикографиясынын тарыхынан*.

Жумакунова Г. (2005). *Түркчө-кыргызча сөздүк*.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. (2019).

Кыргызча-түркчө сөздүк. (2017).

Садыков Т., Сагынбаева Б. (2010). *Кыргыз-түрк салыштырма грамматикасынын негиздери*.